

values of such Gods as Svitovyd, Stribog, Rod and Rozhanitsa, Dana and Lada were studied. The findings indicated that both Ukrainian cultural figures presented manners and social life of our ancestors as a way to search themselves reflected in the deep wells of the spiritual and the creation of their own image and language. Ukrainian theologian and scholar called to inherit the best that humanity has created on its way to universal belief, on the way to the spiritual unification of the painfully split Christianity. Both Metropolitan Ilarion, and poet I. Kalynets are united with spiritual devotion and inability to be with their people for a long time. The two spiritual giants of the Ukrainian people are similar in the purpose of their lives – to love spiritually enslaved people, to serve their release and create the much-needed sense of collegiality the Ukrainian nation.

Key words: pre-Christian beliefs, pagan religion, myths, archetypes of the collective unconscious, rites / rituals.

Отримано: 17.02.2017 р.

УДК 811.163.1:821.161.2-1

В. А. Папіш

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

НЕБЕСНА АУРА «СЛОВНОЇ» МОВИ ІВАНА ОГІЄНКА

Художня творчість митрополита Іларіона є найменш дослідженим напрямком сучасного огієнкознавства. У статті дано короткий огляд наукових праць про релігійну лірику митця, а також здійснено різноаспектний текстологічний аналіз філософської містерії «Рідна Мова. Створення людської мови». Пропонується комбінована методика аналізу художнього твору, що дозволяє поєднати лінгвістичний і психолінгвістичний підхід. Охарактеризовано джерела, ідейно-смыслову структуру, поетичний лексикон, авторські інтенції біблійних образів і тем. Розглянуто семантичне наповнення макрообразу рідної мови як основного смислотворчого компонента тексту та виділено різноманітні варіаційні значення. Простежено кореляційні зв'язки між лінгвістичними параметрами твору і філософсько-релігійним світоглядом та психологічними рисами автора. Зокрема, описано широко вживану поетом релігійну лексику; окреслено психологічну мотивацію використання лексем на позначення блиску, приємного запаху, яскравого світла, колірних номінацій світлої гами.

Ключові слова: Іван Огієнко, релігійна поезія, поетична творчість, містерія, ліричний герой, макрообраз, світло.

«Словна» мова – це художня знахідка митрополита Іларіона. Уже хоча б за це варто прислухатися до його голосу, котрий знову повертається в духовний простір України. Митрополит Іларіон (в миру – Іван Огієнко) (1882-1972) створив сотні ліричних віршів, чимало драм, філософських містерій, друкував їх у різних виданнях, зокрема в анталогії «Українська Муза» [11], періодичному україномовному виданні «Нова Громада», поетичних збірниках «Терновий вінок», «Розвага». Деякі вірші підписані псевдонімом – Іван Рувька. Художня творчість вченого все ще залишається найменш дослідженим напрямком сучасного огієнкознавства, хоча окремі її аспекти описують у своїх розвідках І. Братусь, В. Лавренчук, Н. Лютко, В. Мацько, О. Мишанич, О. Опанасюк, Є. Сохацька, В. Біляцька та ін.

Зараз чимало канадських Огієнкових видань повернуто на Батьківщину і широкому читачеві стали доступні «Філософські містерії», видані у 1957 році у Вінніпезі в першому томі двотомного видання творів. У літературознавчому ключі їх проаналізовано в монографії та у статтях доктора філологічних наук

М. Тимошика [9], окремих розвідках Я. Поліщука [8], І. Головай [3]; у мовознавчому аспекті – у статті О. Мозолок [7], у філософському плані – у розвідках Ю. Мулик-Луцик [5], З. Тіменика [10]. Але не всі способи осмислення художньої спадщини митрополита Іларіона уже на сьогодні вичерпані.

Метою нашої статті є аналіз містерії «Рідна Мова. Створення людської мови» [4] в плані лінгвістики і психолінгвістики. З огляду на маловивченість художнього набутку відомого вченого вважаємо подібне дослідження актуальним. На відміну від традиційного лінгвістичного, психолінгвістичний аналіз вагому роль відводить автору, який хоч і перебуває поза межами викладеної історії як її учасник, однак присутній в розповіді про неї. Саме автор форматує часопростір художнього світу і творить експресію вислову. З одного боку, виступає як індивід, а з другого – як носій національно-культурних цінностей. Таким чином дослідницький процес аналізу художнього твору виходить на помезів'я різних дисциплін – лінгвістики, психолінгвістики і частково – культурології.

За визначенням Д. Чижевського, містерії – це драматичні твори, в яких «подаються окремі сцени з усієї святої історії, що мають за тему гріхопадіння та викуплення людини; поруч із цими сценами стоять розмови символічних постатей, серед яких зустрічаємо християнські та іноді античні елементи в фантастичних поєднаннях...» [12, с.311]. В оцінці М. Тимошика, книга «Філософські містерії» засвідчила «про достойне відродження в сучасній українській літературі призабутої традиції, коріння якої сягає західних культур» [9]. Як відомо, жанр містерії був популярним ще у Києво-Могилянській академії. Це літературні твори духовного спрямування, героями яких, поряд із землянами, виступають і небожителі. Сам автор у післямові відносить їх до релігійної поезії.

Основна колізія твору імпліцитно закодована уже в заголовку – «Рідна Мова. Створення людської мови» [4] [тут і далі покликаємося на це видання, зберігаючи в цитатах орфографію автора. – В.П.]. Впадає в око виділення жирним шрифтом першої частини назви, лексичний повтор і різне написання слова «мова» – з великої й малої літери. На перший погляд виглядає нібито й не дуже вдало. Але сенс такого заголовка декодується ретроспективно, тобто після прочитання усього тексту. У назві, виявляється, закодована ідея про дві сторони мови – **духовну** й **фізичну**, і цей ефект зіставлення витримується упродовж усього твору.

Структурно текст складається із трьох частин: «Ява І. *«Душевна мова»*. Ява II. *«Створення словної мови»*. Ява III. *«Слово – то меч обосічний»*. Події відбуваються в раю на зорі створення світу. Перші люди Адам і Єва спершу мають лише **духовну** мову. Нею вони мовчки моляться, мовчки виражають своє кохання, милуються навколишньою красою. Над цим насміхається змії, називаючи людей німими. Янголи просять Бога подарувати людям **«словну»** мову. І Господь погоджується, хоч і знає, що люди можуть скористатися мовою як зброєю. Янголи щиро вірять у силу Господнього дару і своєю вірою перемагають у словесній дуелі лихого змія. Тут маємо справу з переосмисленням Біблійного образу змія. У тексті містерії змії є не спокусником людини, а світоглядним опонентом богожителів.

За текстотворенням завжди стоїть мовна особистість. Кожну художню модель можна розглядати як результат самооб'єктивації – ідейної, світоглядної, мовної, філософської, психологічної. Розглянемо їх кожен детальніше.

Щодо **ідейної** самооб'єктивації, погоджуємося з Я. Поліщуком, що в містерії можна спостерігати «розвиток тих самих ідей, що їх сповідував митрополит Іларіон у своїх наукових працях чи проповідях» [8]. Як відомо, І. Огієнко все життя переймався проблемою збереження і захисту рідної мови. Проектуючи цю проблему на художньо-вигаданий світ, він надає їй більшого трансцендентного змісту.

Світогляд митрополита в першу чергу пов'язаний з релігією. Правда, художня система твору не в усьому збігається з традиційними християнськими уявленнями. Огієнко-митець форматує цілу систему витончених образів та символів, синтезуючи при цьому ідеї християнства, барокової поезики та язичницьких елементів. З Біблії запозичує образи Господа, ангелів, архангелів, Адама і Єви, спокусника змія; від бароко – жанр містерії та символічно-алегоричну образність – хор анголів, голос Господній; захоплення ж природою сягає ще язичницьких глибин. Та все ж на перше місце мусимо поставити глибоку релігійність поезки, яка на лексичному рівні виявляється в активному вживанні релігійної лексики на позначення Бога і небожителів, а також інших знакових систем віри – предметів культу, символічних дій, мови та ін.

Реалії небесної сфери корелюють зі змістом тексту, надаючи йому високого звучання і проникливої тональності. Шанобливе авторське ставлення до небожителів передається в першу чергу графічно, обов'язково з великої літери: *Господь, Всевишній, Творець, Бог, Сам Бог Господь, Херувим, Архангол Михайл*. Причому велика літера використовується не тільки називання божеств, але й усіх реалій, пов'язаних з ними, наприклад: *Десниця Його, Боже Лоно, Божі Стопи, Пісня Райська Херувима, Господній Дар, Ангол Молитви, Гімн Творцеві, Рання Молитва до Господа Бога, Молитва, Гімн, Моління, [Божі] Сльозини, Слово Господнє, Голос Господній, Хор Анголів, Ангольська Пісня*. Велика літера надає не лише онімам, але й колишнім апелює великої текстової сили, «центральності» в ідейно-образній системі твору. Образ Бога є ціннісно надважливим у тексті. Бог є не тільки носієм найвищих людських ідеалів, але й творцем, помічником, духовним батьком людині. Культ Бога підтримується введеними у текст символічними діями персонажів (*стають перед Ним [Богом] на коліна; Анголи ...мечуть віночки до стін Господеві; [Адам і Єва] клячуть перед ним*).

Образ Бога в художній тканині твору накладається на образ мови. В аналізованій містерії можемо говорити навіть про духовний макрообаз мови, ядром якого є її Божественне походження. Ця ідея не нова в науці. Духовну екзистенцію мови досліджували Г. Нісський, А. Кентерберійський, Ф. Аквінський, Д. Скотт, У. Оккам, В. Гумбольдт. І. Огієнко не раз наголошував на сакральності Слова у своїх наукових статтях. У містерії ж пішов ще далі, представивши мову не просто найдосконалішим Божим творінням, але і найкращим дарунком людям. Тому вмотивованим є елементи високого стилю у перифразах із семою «мова» – *Споконвічне Боже Слово, Пісня Райська Херувима, Господній Дар, Господні Глаголи, Творива всього велична корона, Глагол Вишній, Споконвічне Боже Слово, вічний голос Господній, Небесні на світі слова; Божий Дар, Божого серця частина, дарунок Господній відвічний, Господній Дар, серця Божого краплина, Бого-слово*. Устами Херувим дається характеристика душевної мови: *«Душевна Мова досконала, /Бо це найперша Божя Мова:/ Вона близька до Ідеала, / Й ясна їй Всесвіту будова»* [4, с.290] (виділення наш. – В.П.). Душевною мовою люди мовчки *точать душевну розмову*, та не можуть обмінюватися думками. Тому Бог дарує їм «словну» мову. Так поступово відбувається взаємопроникнення духовної і фізичної субстанцій, і духовна глибина мови переходить у чуттєву гармонію звуків і відчуттів; тоді мова стає *найзапашинішою трояндою на луці; бездонною криницею; лелією шовковою; орлиними крилами*. Митрополит Іларіон не тільки вірив у Божественне походження мови, але й вимагав побожного ставлення до неї. Тому ангели в містерії, котрі дякують Богові за «словну» мову, пов'язані психофізичною ідентичністю з самим автором.

Різноманітні варіації семи «мова» реалізовані найчастіше в епітетних структурах – *рідная, солодка, гаряча, сильна, мудра*. Апелює автор і до соціокультур-

них й ціннісних орієнтирів українців, категоріальних архетипів, свідчення чому є перифрази на позначення мови – *скарби рідномовні, матірня пісня ніжна колицьова, батькова заповідь скельна, матірні руці, народу матінка любовна, рука мамусина шовкова, подруга Людині*. Багатомірність мови включає і її націотворчу функцію, зrealізовану в перифразах: *найперша нації основа, усьому рідному фортеця, серце і душа народу; щит і крицева Покрова, найбільша наша сила*. У третій частині твору «Слово – то меч обосічний» мова представлена як носій моралі, бо може нести як добро, так і зло. Бог програмував «словну» благодать для людини, однак розумів, що слабка воля може зробити мову *мечем обосічним*.

Загалом у творі слово «мова» вживається 90 разів. Така висока частотність має не тільки лінгвістичний, але й психологічний зміст. У лінгвістичному плані впливає на глибину структуру твору, творить макрообраз мови, а в психологічному – свідчить про наявність в автора надцінної ідеї.

Щодо відтворення в містерії **філософських поглядів**, нагадаємо, що Іван Огієнко був прихильником «світлої і радісної філософії» Олексія Гілярова – вчення про синехологію, тому «прагнув розвивати концепцію світла і радості» [10]. Це вплинуло і на поетичний словник, у котрому значне місце займають слова на позначення *блиску і радості*. Небесне саяиво в першу чергу пов'язане з Богом, з появою котрого «*раптом навколо все більше ясніє, і все більш променіє*» [4, с.291], «*Сонце спинило своє світло*» [4, с.293]. Образи *сонця* і *світла* посилюють позитивну тональність оповіді, наповнюють теплом не лише навколишній світ (*соняшні луки, пекуче проміння, проміння перлиться*), але й філософсько-релігійні реалії (*гаряча Молитва, гаряча Словна Мова; гарячі святі Піснопілля, Молитві палочі*); абстрактні поняття (*правда світлозора, гаряча радість, гаряча любов, жар серця, тепліша Душевная мова, огненна міць пророка*). Посиліло яскравість образів поетична колористика, представлена переважно срібною, золотою гамою, наприклад: *срібна роса; злива золотого проміння*.

Ліричний герой сповнений істинної приязні до життя. Уславлення навколишнього світу об'єктивовано лексемами *радісно, побожно, велично, любовно, краса*; демінутивами *віночки, квітка, матінка, місяченько, синочок*. Огієнко-філософ навіть Бога зробив добрішим. Якщо у строгих християнських канонах Бог – суддя, що безжалюбно карає грішників, то в аналізованій містерії Бог – батько, добрий і милосердний; у нього – *тиха і лагідна мова, люблячі очі*. У створеній ним світобудові Адам і Єва живуть щасливо.

Неабияку прихильність має автор до навколишньої природи. Омріяну гармонію людини і природи змальовує на тлі райської квітучої краси. «*Увесь Едем в солодкому цвітінні. Куди тільки оком не кинеш, скрізь радісно бринять різнокольорові запашині квіти. Струнчать замріяні різнозодяжені пишні дерева в багатім цвіту, немов молода під вінцем. Весінні пахоці стеляться шовком по всьому Едемові*» [4]. Нагадаємо, що І. Огієнко писав твір уже в поважному віці, коли було багато пройдено, чимало пережито. Тільки на схилі літ людина починає цінувати прості речі буття. Тому можна провести паралель між лінгвістикою тексту та духовно-творчою еволюцією самого автора.

Психологічна авторська самооб'єктивація зумовлена тим, що кожен художній текст має свій «емоційний» заряд, який досягається не тільки вродженим талантом автора чи багатством поетичного його словника. Попри це, у творчій лабораторії завжди має місце творчо-підсвідомої спонтанність у творенні образів, у відборі мовних засобів, побудові фрази, ритмомелодії. У концепції В. Беляніна (1998) [1] тексти, що характеризуються схожою тематикою, схожим набором ключових слів, дістають інтегровану характеристику емоційно-оцінного плану, на

основі якої встановлюється тип особистості, ставлення цієї особистості до світу. За такою класифікацією, аналізовану містерію можна віднести до «світлих» текстів, характерною особливістю яких є «висока» лексика, релігійне спрямування, заклики до справедливості, порядності, поваги до людини. Автори таких творів мають надцінну ідею, потяг до ідеалізації життя; обожнюють навколишню природу, звертаються до світлої кольової гами, наповнюють зображені ними картини яскравим блиском і радістю. Усі ці особливості ми простежили а аналізованій містерії «**Рідна Мова**. Створення людської мови». А підсилимо їх афоризмом самого Івана Огієнка: «*Мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найтеперша сторожа нашого психічного я*» [виділення наш. – В.П.]. Гадаємо, кращої самопрезентації «світлої» психологічної особистості годі й шукати.

Отже, віра і мова – це два смислові полюси філософської містерії «**Рідна Мова**. Створення людської мови». За текстом завжди стоїть автор. Творча особистість Івана Огієнка постає перед нами в різних іпостасях: митця, богослова, філософа. Як митець – він володів багатством поетичного словника; як богослов – вірив в небесні ідеали, як філософ – поєднав людину і Бога за допомогою мови. І все це оповив аурою потужної позитивної емоційності й небесного сяйва, що дозволяє назвати його справді світлою особистістю.

Не всі грані поетичного таланту митрополита Іларіона сьогодні відкрилися світові. В міру повернення художньої спадщини на Батьківщину наступні покоління, можливо, розширять горизонти наукових пошуків, розгадають енергетичне поле його художньої експресії. У цьому і вбачаємо подальшу перспективу наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Белянин В.П. Психолінгвістические аспекты художественного текста / В.П. Белянин. – М. : Изд-во МГУ, 1988 – 121 с.
2. Гиляров А.Н. Философия в ее существе, значении и истории / А.Н. Гиляров // Соч. А.Н. Гилярова. – К. : Книгоиздательство И.И. Самоненко, 1918-1919. – Ч. 1. – 1918. – 216 с.
3. Головай І. Маловідома поетична спадщина Івана Огієнка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-in/irbis_nbuv/cgiirbis.
4. Митрополит Іларіон. **Рідна мова**. Створення людської мови // Філософські містерії. Твори / Іларіон. – Вінніпег, 1957. – Т. 1. – С. 282-303.
5. Мулик-Луцук Ю. Три мислі / Ю. Мулик-Луцук // Віра й Культура. – Вінніпег, 1958. – Ч. 3 (51). – С. 20-22.
6. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Курс, читаний в Укр. Нар. Університеті / Іван Огієнко. – К. : Вид-во книгарні Є. Череповського. – 1918. – 272 с. [Репринтне видання : К.: Абрис, 1991].
7. Мозолюк О.М. Старослов'янізми в релігійній поезії «Філософські містерії» Івана Огієнка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis.
8. Поліщук Я.О. Містерії митрополита Іларіона [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10472.html>.
9. Тимошик М.С. Поетична творчість Івана Огієнка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10514.html>.
10. Тіменик З. Ідеї філософії релігії у митрополита Іларіона (Огієнка) процес вірування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6417/1/18.pdf>.
11. Українська Муза: поетична антологія / за ред. О. Коваленка. – К., 1908. – Вип. 11. – С. 1141-1146.

12. Чижевський Д. Історія української літератури / Д. Чижевський ; передм. М. Наєнка. — К. : ВЦ «Академія», 2003. — 568 с.

Artistic work of Metropolitan Ilarion is the least investigated direction in modern Ohiyenko studies. Article gives short review of scientific works about religious lyrics of artist, as well as provides multiaspect textual analysis of the philosophical mystery «Native Language. Creation of human language». Article proposes the combined research methodology of work of art that gives opportunity to combine linguistic and psycholinguistic analysis. Article characterizes sources, ideological and semantic structure, poetical lexicon, author's intentions of bible images and themes. Article considers semantic filling of native language macroimage as the main sense creating component of text with selection of different variation values. Article traces correlation ties between linguistic parameters of work and philosophical and religious outlook, psychological traits of the author. In particular, article describes religious lexicon widely used by poet; outlines the psychological motivation of using lexemes for description of shine, pleasant odor, bright light, color nominations of light range.

Key words: Ivan Ohiyenko, religious poetry, poetical works, mystery, lyrical hero, macro image, light.

Отримано: 27.01.2017 р.

УДК 81:271(477)(092)

М. І. Пентилюк, І. В. Гайдаєнко
Херсонський державний університет

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ І. ОГІЄНКА

У статті здійснено огляд історії українського правопису на матеріалі праці І. Огієнка «Історія української літературної мови». Особливу увагу звернено на ретроспективний аналіз української правописної системи, акценти окремих етапів її становлення і винятковий вплив на розвиток сучасного українського правопису.

Ключові слова: українська літературна мова, соборний правопис, становлення і розвиток правописної системи.

Огієнко – видатна постать в українській науці, зокрема й у мовознавстві: у його науковому доробку дослідження рідної мови, її багатогранності й багатовекторності, визначення соціальних функцій, зв'язку з іншими гуманітарними науками.

Усвідомлюючи значення мови як душі народу, найміцнішої підвалини його соборності, двигуна розвитку національної культури, І. Огієнко спрямував свої зусилля на дослідження питань, пов'язаних із вивченням історії мови, її системи, виражальних багатств тощо. Ці пошуки виявилися в низку монографій, підручників, посібників, урешті – в широку пропаганду українського слова на батьківщині, а пізніше – в еміграції.

Серед мовознавчих праць І. Огієнка своєю значущістю виділяються «Історія церковнослов'янської мови» (10 томів), «Граматико-стилістичний словник Шевченкової мови», «Історія українського друкарства», «Історія українського правопису», «Українська культура», «Українська літературна мова XVI ст. Вступ, фонетика, морфологія, складня», «Розмежування пам'яток українських від білоруських» та ін.